www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

تارىخى رەشىدىي[1]

مىرزا ھەيدەر كۆرەگان

مولا مۇھەممەدنىياز ئىبن ئەبدۇلغەفۇر تەرجىمىسى

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت

قەشقەرنىڭ ئىشغال قىلىنغانلىقىنىڭ بايانى

يېگىمىسارنىڭ قانداق ئىشغال قىلىنغانلىقى يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتۈلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن قەشقەرنى ئىشغال قىلىش پىكىرلىرى قىلىنىۋاتاتتى. ئۇچۇنچى كۈنى خەۋەرچى يېتىپ كەلدى ـ دە: «قەشقەر ئەھلى شەھەرنى تاشلاپ، ھەممە كىشى تەرەپ ـ تەرەپكە قېچىپ كەتتى، شەھەر خالىي قالدى» دېگەن خەۋەرنى يەتكۈزدى. شۇڭا، خانىنىڭ مۇبارەك كۆڭلى قەشقەر تەرەپتىن تولۇق خاتىرجەم بولدى. شۇنىڭدىن كېيىن خان دۆلەت ئايىغىنى غەلىبە ۋە نۇسرەت ئۈزەڭگۈسىگە قويۇپ، يەركەن تەرەپكە قاراپ يۈزلەندى، تولۇق نۇسرەت ۋە بەخت ـ سائادەت بىلەن ئىلگىرىلىدى. ئالدىدا خوجا ئەلى باھادىرنى ماڭدۇردى. بەيىت:

كى جۇنبىشىغە كەلدى زەمىنۇ زەمان،
مەگەركىم زەمىن بولدى چۈن ئاسمان.
جەھاننى قارا قىلدى گەردى سىياھ،
گەمەس كۆردى خۇرشىد پەيدا نە ماھ.

يېگىمىسارىدىن يۈرگەندە دەسلەپكى مەنزىل سايلىق دېگەن جاي ئىدى. شۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن بۇ غالىپ قوشۇن لەشكەرگاھ قۇرۇپ توختىدى. شۇ كۈنى: «مىرزا ئەبابەكر يەركەننى ئوغلى جەھانگىر مىرزىغا تاپشۇرۇپ، ئۆزى خوتەنگە كەتتى» دېگەن خەۋەر يېتىپ كەلدى. بۇ خەۋەر ئاڭلانغاندىن كېيىن قوشۇن ناھايىتى تېزلىكتە ئىلگىرىلىدى. ئۇلار قىزىلئالغا يېتىپ كەلگەندى يەنە: «جاھانگىر مىرزىمۇ يەركەننى تاشلاپ كەتتى. خوجا ئەلى باھادىر يەركەنگە كىردى» دېگەن خەۋەر ئاڭلاندى.

---

① ① بەشى ئۆتكەن سائادا.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

دېمەك، تارىخقا توققۇز يۈز يىگىرمە، رەجەب ئاينىڭ ئاخىرى[1] خان يەركەنگە قەدەم تەشرىپ قىلىپ، خانلىق تەختىدە ئولتۇرۇپ، سۈدەك سۈزۈك تىغلىرىنىڭ سۈيى بىلەن زۇلۈم ئوتىنى ئۆچۈردى. بۇ غەلىبىنىڭ شادلىقى بىلەن زۇلۈم چەككۈچىلەر ھال تىللىرىدا مۇنداق نىدا قىلدى، [بېيىت]:

گەي قەددى زىبايىڭە شايىستە بۇ شاھى قەبا،
شاھلىق تاجىغە زاتىڭدىن يېتىپ زىبىبۇ بەھا.
تىيرە كەيلەر ئىدى ئالەمنى ستەمنىڭ زۇلمەتى،
سالماسە گەر لەمئەئى تىغىڭ جەھان ئىچرە زىيا.

خان شەھەرگە كىرىشتىن ئىلگىرى ئىر دائىمئەلىنى ۋە بەگمۇھەممەدنى خوتەننىڭ مۇكۈمىتىگە مەسئۇل قىلىپ ئەۋەتتى. ھاجى ئىرزا، سۇلتانئەلى ئىرزا، قارا قۇلاق ئىرزا، نەزەر ئىرزا، ئىر قەنبەر، ئىرزا ئەلى تاغاي ۋە بەگقۇلى مەكرىت قاتارلىق بۇ يەتتە سەردار شىجائەت مەيدانى كوھىقافىدا گويياكى يەتتە باشلىق دىۋىدەك پالۋانلار ئىدى. بۇلارنى ئىرزا ئەبابەكرنى قوغلاپ تۇتۇشقا ئەۋەتتى. بۇلار ئىرزا ئەبابەكرنى تېزلىك بىلەن قوغلاپ كەتتى. خانىنىڭ مۇبارەك خاتىرى بۇ مۇھىم ئىشلاردىن ئازاد بولغاندىن كېيىن، كۆپچىلىككە رۇخسەت ۋە ئامىۋى يارلىق قىلىپ: «ھەركىمنىڭ ئولجا ئالىدىغان خىيالى بولسا، بېرىپ ئولجا ئېلىشقا مەشغۇل بولسۇن» دەپ بۇيرۇدى. شۇنىڭدىن كېيىن، پۈتكۈل لەشكەرلەردىن كىمكى ئولجا ئېلىشقا مايىل بولسا، شۇ ھامان يۇرۇپ كەتتى. بېيىت:

ھەمە مەل رەۋان بولدىلار كىنەخاھ،
بولۇپ بار مىقبالى مەئونى مىلاھ.

يەنە بەزى ئەمىرلەر بار ئىدى، ئولجا ئېلىش ئۇلارنىڭ شەنىگە مۇناسىپ ئەمەس ئىدى. ئۇلار خانىنىڭ مۇلازىمىتىدە قالدى.

خان بۇ ئىشلاردىن خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن، سائادەت ۋە غالىبىيەت بىلەن يەركەن شەھىرىگە قەدەم تەشرىپ قىلىپ، ئەرككە[2] چىقتى. ئەرك ئۇستىدە شۇ قەدەر ئالىي ئىمارەتلەر بار ئىدىكى، ھەر ئىمارەتتە نەچچىلىگەن ئۆي ۋە ھوجرىلار بولۇپ، ئۇنىڭ تولىلىقىدىن ئەقىل ھەيران قالىدۇ. ئۇ ئىمارەتلەرنىڭ ئەتراپىدا نۇرغۇن ھوجرىلار بولۇپ، ئۇنىڭدا خىتايىنىڭ نەپس ماتالىرى، كىرمانىنىڭ زىلچىلىرى، دۇبۇلغا ـ قۇيۇق، ئىگەر ـ توقۇم، ئوق ـ يا ۋە پادىشاھلارغا كېرەكلىك ئەسۋاب ـ ئەسلىھەلەرنىڭ ھەممىسى تولۇپ ـ تېشىپ تۇراتتى. ئىرزا ئەبابەكر ئۇلارنى بۇ يەرگە يوشۇرۇپ قويغانىكەن، بۇلاردىن ھېچكىمنىڭ خەۋىرى يوق ئىكەن؛ قالغىنىنى جەھانگىر ئىرزا قۇدرىتىنىڭ يېتىشچە ئېلىپ، قېپقالغىنىنى ئۆزى بار ۋاقىتىدا خالايىقنى تالان ـ تاراج قىلىشقا قويۇپ بەرگەنىدى. پۈتكۈل خالايىق ئومۇمىي تالان ـ تاراجغا كىرىشتى. ئۇلار تاكى خوجا ئەلى باھادىر يېتىپ كەلگۈچە تالان ـ تاراجغا مەشغۇل

---

① ھىجرىيە 920 ـ يىلى رەجەب ئاينىڭ ئاخىرى مىلادىيە 1514 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنلىرىگە توغرا كېلىدۇ.
② ئەرك — كىچىك قەلئە، پادىشاھنىڭ شەھەر كىچىدىكى قۇرغىنى ياكى سارىيى.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری

بولدى. خوجا ئەلى باھادىر يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، تالان - تاراجدىن ئېشىپ قالغان دەرسىلەرنى مۇھاپىزەت قىلغانىدى. خان خوجا ئەلى باھادىردىن يەتتە كۈن كېيىن يېتىپ كەلدى ۋە خانمۇ ئومۇم خالايىقنا تالان - تاراج قىلىشقا ئىجازەت بەردى. نەق پۇل ۋە قىممەتلىك بۇيۇملار خان كېلىشتىن بۇرۇنلا تالان - تاراج قىلىنىپ بولغانىدى. قالغان ئەشيالار ئۆي ۋە ھويلىلاردا تولۇپ - تېشىپ تۇراتتى.

مىرزا ئەبابەكرنىڭ مال - مۇلكىنى تاكى ئىككى ئايغىچە تالان - تاراج قىلىشتى. يەنىلا كوچىلاردا ۋە ئۆيلەردە ساۋۇت ۋە مال - مۇلۇكلەر تولا ئىدى. خەلقە ئۈنى ئېلىشقا پۇرسەت يوق ئىدى. بەيىت:

بەقەدرى زەرۇرەت كېرەك مالنو گەنج،
زەرۇرەتتىن ئارتۇق ئېرۇر دەردۇ رەنج.
تولا - ئازىدىن سەن ئۆزنا ئىستەمە،
بۇ ئۆمىرانە ئىچرە بەقا ئىستەمە.
مەكەر مالى قارۇن قولۇڭغە كېلۇر،
يېگەندۇر سېنىڭ، ئۆزگە جۇملە قالۇر.
كۈنىكىم جەھاندىن قىلۇرسەن خىرام،
كېتەرسەن، بولۇر مال تاراجى ئام.
بولۇر خەلق مالىڭ بىلە كامياب،
ساڭادۇر ئۆە لېكىن ھېسابۇ ھەزاب.

شۇنداق قىلىپ، مىرزا ئەبابەكر ئۆزىنىڭ قىرىق سەككىز يىل ئىچىدە بار مېھنەت ھەممە مۇشەققەتلەر بىلەن يىغىپ، بېخىللىق ۋە خەسىسلىك بىلەن ساقلىغان بۇ مال مۇلۇكلىرىنى ئاخىر يۇزمىڭ ھەسرەت ۋە نادامەتلەر بىلەن تاشلاپ كەتتى. خان بۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىرەمدە، بىر ئېغىز سۆز بىلەنلا تالان - تاراجغا بەردى. خالايىق ئۇ مال - مۇلۇكلەرنى ئىككى ئاي ئىچىدە پاك - پاكىزە يىغىشتۇرۇپ تۈگەتتى. ئىلگىرىكىلەرنىڭ: «بەختسىيار كىشى شۇكى، يېدى ئۆلدى، بەختسىز كىشى شۇكى، يېمەي قويۇپ كەتتى» دېگىنىدەك ئىش بولدى. بەيىت:

ئانچە ئول ئۆمىر ئىچرە سامان ئەيلەدى،
لەھزەئى ئانى پەرىشان ئەيلەدى.

ئىككى - ئۈچ ئايدىن كېيىن ھەر تەرەپكە تارقىغان لەشكەرلەر غەنىيمەتلەر بىلەن سالامەت يېتىپ كەلدى. ئۇلار ھەرقايسىسى تاپقان ئولجىلىرىنى پىشكەش قىلىپ ئېلىپ كەلدى. ئەمما، خان خەلقنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش ئۈچۈن، ئۇنى موغۇل رەسمى بويىچە شۇ لەشكەرگە تەقسىم قىلىپ بەردى. قاراڭغۇ تاغدىن يېنىپ كەلگەن بەزى ئەمىرلەرنىڭ ئېلىپ كەلگەن پىشكەشلىرى پېقىرنىڭ خاتىرىمدە بار. ئۇلار ئالتۇن - كۈمۈش جابدۇقلار ۋە قاچا - قۇچىلاردىن باشقا يەنە ئەندىجان پاتمىنىدا بىر پاتمان تىللا رىگ (قۇم ئالتۇن، كېپەك ئالتۇن)

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

پىشكەش قىلدى، ئەندىجاننىڭ بىر پاتمىنى ئاتمىش تۆت چاڑەك، ھەر چارىكى تۆت يۈز مىسقالدۇر. باشقا ئەشيالارنى مۇشۇنىڭغا قاراپ قىياس قىلماق كېرەك.

مىرزا ئەبابەكرنىڭ كەينىدىن قوغلاپ بارغان ئەمىرلەر ئەھۋالىنىڭ بايانى

خان توققۇز ئەمىرنى خوتەنگە ماڭدۇرۇپ، ئۇلاردىن ئىككىسىنى خوتەننىڭ ھۆكۈمىتىگە مەسئۇل قىلغان ۋە يەتتە ئەمىرنى مىرزا ئەبابەكرنى قوغلاپ تۇتۇپ كېلىشكە ئەۋەتكەنىدى. بۇلار قاتتىق تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، تېزلىكتە يۈرۈپ خوتەنگە باردى. پۈتكۈل خوتەن ئەھلى ئەمىرلەرنىڭ ئىستىقبالىغا چىقتى ۋە خەزىنىلەردىكى، ئامبارلاردىكى بارلىق مال - مۈلۈكلىرىنى، چارۋىلىرىنى ئەمىرلەرگە تاپشۇردى. ئەمىر دائىمئەلى ۋە مىرەك مۇھەممەد بۇيرۇق بويىچە خوتەنده قېلىپ، مەملىكەت ۋە رەئىيەتنى ئىدارە قىلىشقا مەشغۇل بولدى. قالغان يەتتە سەردار قاراڭغۇ تاغقا قاراپ گويياكى يەتتە باشلىق دېۋىدەك يۈرۈپ كەتتى. ئۇلار قاراڭغۇ تاغقا يېتىپ كېلىپ كۆردىكى، مىرزا ئەبابەكر قاراڭغۇ تاغدىن ئۆتۈپ كېتىپتۇ، ئۇنى قوغلاپ يېتىشنىڭ ئېھتىمالى قالماپتۇ. ئەمما، بارلىق مال - مۈلۈك ۋە خەزىنىلەرنى تاشلاپ كەتكەنىدى. ئۇلار كۆردىكى، توپچاق ئاتلارنىڭ ھەربىرى، بېيىت:

ئىدى باد رەفتارۇ ھامۇن نەۋەرد،
بەھادۇرغە يار ئېردى روزى نەبەرد.
كى جەۋلان قىلۇر ئېردى مەئشۇقەدەك
يېتەلمەس ئىدى باد ئېتىپ تېز تەك.

مۇشۇنداق ياخشى توپچاق ئاتلارنىڭ ھەممىسى ئۆلتۈرۈپ تاشلانغانىدى. توپچاق ئاتلارنىڭ ئۆلۈكىنىڭ تولىلىقىدىن يول توسۇلۇپ قالغانىدى. مال - مۈلۈك، ماتالارنى ۋە ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى يۈكلەپ ماڭغان خېچىرلارنمۇ قويماي ئۆلتۈرگەنىدى. بۇنىڭ ئېنىق سانى خاتىرىمىدە قالماپتۇ. توققۇز يۈز خېچىر ياكى توققۇز يۈز قاتار خېچىر بولسا كېرەك. ئۇلار بۇ يەرگە يەتكەندە كۆردىكى، ئېسىل ماتالار ۋە ئىگىنلەرگە ئوت قويۇۋېتىپ كېتىپتۇ. بۇ يەردە نەچچە خامان كۈل ھاسىل بولۇپ قاپتۇ. ئۇلار بۇ كۈللەرنى ئاختۇرۇپ، ئالتۇن بېزەكلىك كىيىملەر ۋە ئالتۇن ئىشلىتىپ توقۇلغان ماتالاردىن ئايرىلىپ، كۈل ئىچىدە قالغان ئالتۇنلارنى تېپىۋېلىشتى. قارىسا جاۋاھىرلارنى پۈتۈنلەي كۆيدۈرۈپتۇ، ئەمما ياقۇت ھېچقانداق ئۆزگەرمەپتۇ. فىروزا قارا بولۇپ قاپتۇ، ئۇنىڭ ئەسلىدىكى رەڭگى مۇتلەق قالماپتۇ. لەئل پارچە - پارچە بولۇپ كېتىپتۇ ۋە رەڭگىمۇ بەكلا ئۆزگىرىپ كېتىپتۇ. مەرۋايىت پۈتۈنلەي كۆيۈپ كۈل بولۇپ، كۈلدىن ھېچ پەرقلەندۈرگىلى بولمايدىغان بولۇپ قاپتۇ. بىجادەنىڭ[1] رەڭگىمۇ بەكلا ئۆزگىرىپ، ھېچ گۈزەللىكى قالماپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئەمىرلەر كۈل ئاختۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، قاراڭغۇ تاغ كۆۋرۈكىنىڭ ئۈستىگە باردى. كۆردىكى، خورجۇن

---

① بىجادە — قىزىل رەڭلىك بىر خىل گۈھەر تاش، كەھرىۋا.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

بىلەن دەريادا تاشلانغان تىللالار سۈنىڭ تېگىدە شولا چېچىپ تۇرۇپتۇ. ئالتۇن - كۈمۈش قاچىلارمۇ سۈنىڭ قەرىدە گويا كى ئايدەك جىلۋىلىنىپ تۇرۇپتۇ. ئۇ قاچىلارنى ۋە تىللالارنى ئېلىشقا قانچە پىكىر قىلىپ، ئۇرۇنۇپ باقتى. قارىسا ئۇ يەرگە سۇ ئېگىز تاش ئۈستىدىن چۈشۈپ، جۇش ئۇرۇپ قاياناپ تۇرۇپتۇ. ئادەمزاتنىڭ ئۇ سۈغا كىرىش ئىمكانىيىتى يوق. شۇنىڭدىن كېيىن ھەر كىشى بىردىن ئۇزۇن ياغاچ تاپتى. ياغاچنىڭ ئۇچىغا قوللاپ بېكىتتى. ئاندىن نەچچە ياغاچنى بىر - بىرىگە ئۇلاپ سالغاندى، ناھايىتى تەسلىكتە سۈغا يەتتى. لېكىن، مىرزا ئەبابەكر خەزىنىسىنى سۈغا تاشلايدىغان چاغدا: «كىشىلەرنىڭ تىللالارنى ئېلىشى قىيىن بولسۇن ئۇچۇن، خورجۇنلارنى يىرتىپ تاشلاڭلار!» دەپ بۇيرۇغاندى. شۇڭا، بىر قانچە خۇرجۇننى پارە - پارە قىلىپ، تىللانى سۈغا تۆكتى. ئەمما، خورجۇنلار پۈتۈنلەي كۆندىن تېكىلگەن بولغاچقا، ئۇنى يىرتىپ بولغۇچە ۋاقىت قىستاپ قالدى. ئىنتايىن ئالدىراشچىلىق ۋە ئىزتىراپ تۈپەيلىدىن قالغان خورجۇنلارنى يىرتىشقا ئۇلگۈرەلمەي، ئىلاجسىز شۇ پېتىچە سۈغا تاشلىغانىدى. بۇ ۋەقەدىن نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئەمىرلەر يېتىپ كەلدى. ئۇلار ياغاچلارنى سۇ تېگىگە يەتكۈزۈپ، قۇللاپنى خورجۇنغا ئىلىندۇرۇپ تارتاتتى. خورجۇنلار سۇدا ئۇزاق تۇرۇپ چىرىگەنلىكتىن يىرتىلىپ، قۇللاپتىن ئاجراپ چىقىپ كېتەتتى. ئۇلار ئىچىدىكى بەزى كىشىلەرنىڭ تەلىيى ئوڭ كېلىپ، خورجۇن يىرتىلماي، تىللا بىلەن چىقاتتى. ھەربىر خورجۇننى بىر خىچىر كۆتۈرەتتى. ئالتۇن - كۈمۈش قاچىلاردىن تۆتقۇچى بارلىرىنى پۈتۈنلەي قۇللاپ بىلەن ئىلىندۇرۇپ ئالدى. تۆتقۇچى يوق قاچىلارنى ۋە خورجۇنلاردىن ئاجراپ سۈغا تۆكۈلگەن تىللالارنى ھېچقانداق ئامال بىلەن زادى ئالالمىدى. دېمەك، ئۇنىڭ يۈز ھەسسىدىن بىر ھەسسىنى بۇلار ئالدى، قالغىنى سۈدا قالدى. شۇنداقتىمۇ مۇشۇ ئالغان ئەشيالىرى بىلەن ھەممىسى باي ۋە زەردارلاردىن بولۇپ، ھەمنۇنىيەت بىلەن قايتىپ كەلدى. بارغانلارنىڭ ھەربىرى چاغلىغىنىدىن نەچچە ھەسسە زىيادە مال - مۈلۈك ۋە بايلىق بىلەن كەلدى. ھازىرغىچە موغۇلنىڭ بارلىق مال - ئەسبابلىرى ئاشۇ خەزىنىنىڭ مېۋىسىدۇر.

مىرزا ئەبابەكر پەرزەنتلىرىنىڭ ئاقىۋىتى ئەھۋالىنىڭ بايانى

ۋاقتىكى، زامانىنىڭ ھاتىمى ۋە جاھانىنىڭ ھاكىمى ھەزرىتى سۇلتان سەئىدخان يەركەن تەختىدە ئورۇنلىشىپ، ھەممە زۆرۇر ئىشلارنى بېجىرىپ تاماملىدى. شۇ چاغدا خانغا: «مىرزا جەھانگىر ئاتىسىنىڭ كەينىدىن تۇبەتكە بارماپتۇ. سانجۇ چېگرىسىدا تۇرۇۋېتىپتۇ» دەپ مەلۇم قىلىشتى. شۇڭا، خان تاغامغا: «قېرىندىشىڭىزنىڭ ئوغلىنى ئېلىپ كەلگەيسىز» دەپ يارلىق قىلدى. تاغام بۇيرۇقنا بىنائەن سانجۇغا باردى، جەھانگىر مىرزا گويا كى بەخت - دۆلەتكە ئوخشاش تاغامنىڭ ئىستىقبالىغا كەلدى. ئۇ ناھايىتى سۇلغۇن ئىدى ۋە مۇنداق ئەرز قىلدى: «روشەن ۋە ئاشكارىدۇركى، پېقىر ئاتامنىڭ سەلتەنىتى زامانىدا ھېمىشە ئاتامنىڭ غەزىپى ۋە سىياسىتىنىڭ قورقۇنچىسىدىن تىترەپ ۋە چۆچۈپ، خىلۋەت بۇلۇڭ - پۇچقاقتا ئۆمۈر ئۆتكۈزگەنىدىم، جان ۋەھىمىسىدىن باشقا ھېچقانداق پىكىر كۆڭلۈمگە كەچمەيتتى. بۇ مۇددەت ئىچىدە بىر سائەتمۇ ئارامىلىق ۋە پاراغەت كۆرمىگەنىدىم. ھەمىشە سوزۇلۇشچان قوللىرىمنى

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
№1

پىنھانلىق ئاستىدىن چىقىرالمايتتىم. تەمەئىم كۆزىنى مەملىكەت، مەنسەب ۋە ھۆكۈمەت ھۆسنىگە ئاچمايتتىم. دائىم نامۇرادلىق جامىدا سىياسەت زەھىرىنى ئىچەتتىم. ۋاقتىكى، ئاتامنىڭ دۆلىتىنىڭ ھۇلى خارابلىققا يۈزلەندى. ھەشەمەت بىناسى خان لەشكىرىنىڭ زىلزىلىسىدىن ۋەيران بولدى. شۇ چاغدا مېنى خىلۋەت بۇلۇڭدىن چىقاردى ـ دە، ھۆكۈمەت تەختىدە ئولتۇرغۇزدى. پېقىر قىرىق ئىككى يىللىق ئۆمرۈم ئىچىدە تەجرىبە ئايىغىنى پىنھانلىق ئېتىكىدىن چىقارماپتىمەن، دائىم ۋەھىمە ۋە قورقۇنچ شەربىتىنى خەۋپ ـ خەتەر قەدىھىدە ئىچىپتىمەن. بۇ ھۆكۈمەتنىڭ بىر نەپەسچىلىكمۇ پۇرسىتى قالمىغان تۇرسا، ئۇنىڭغا مەن قانداقمۇ باش بولالايمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاتامنىڭ ئادىتى شۇنداق ئىدىكى، ھەر دائىم پەرزەنتلىرىدىن بىرەرسىنى ئۆلتۈرسە، مېنىڭ ھۇزۇرۇمدا: «بۇ ئۆلتۈرگەن ئوغلۇم شىجائەتلىك، قابىل ۋە غەيۇر ياش ئىدى، ئەگەر ئۇنى ئۆلتۈرمىسەم ئۇ ماڭا شىرۇيە ئاتىسى خۇسرەۋگە، ئەبدۇللەتىف مىرزا ئاتىسى مىرزا ئۇلۇغبەگكە قىلغان مۇئامىلىنى قىلاتتى، دەيتتى. مەن بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، جېنىمنىڭ سالامەتلىكى ئۈچۈن، ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ناقابىللىق، بوشاڭلىق ۋە غەيرەتسىزلىك قىلىشقا كىرىشەتتىم. ھەممىگە مەلۇمكى، قىرىق ئىككى يىل ئىچىدە سۈسلۇق، ناقابىللىق ۋە جۇرئەتسىزلىكتىن بۆلەك ئىش بىلەن شۇغۇللىنىپ باقمىغان تۇرسام، ئاتام ئۆزى ۋەيران قىلىپ قويغان بۇنداق بىر پۇرسەتلىك سەلتەنەتكە قانداق باش بولالايمەن، قانداقمۇ ئۇنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايمەن؟ ... ئاتامنىڭ قىلغان كارى ـ بارىدىن ھېچ بىرىدىن خەۋرىم يوق. مەندىن ھېچكىمگە زۇلۇم ۋە تەئەددى يەتكەن ئەمەس. خەلقتە ھەر نېمە يەتكەن بولسا، ئاتامدىن يەتكەندۇر. «بىر گۇناھكار ئادەم باشقا ئادەمنىڭ گۇناھىغا جاۋابكار ئەمەس (بىر ئادەمنىڭ گۇناھى بىلەن باشقا بىر ئادەم جازاغا تارتىلمايدۇ)»،① دېگەن كەرەملىك ئايەتنىڭ ھۆكمى بىلەن ماڭا گۇناھ قويمىغايلا، ئاتامنىڭ گۇناھى بىلەن مېنى گۇناھكار قىلمىغايلا. مەن خانىنىڭ ھۇزۇرىغا باراي، قالغان ئۆمرۈمنى خانىنىڭ خىزمىتىدە ئۆتكۈزەي» دەپ، ناھايىتى ئاجىزلىق ۋە شىكەستىلىك بىلەن يۇقىرىقى سۆزلەرنى ئىزھار قىلدى.

تاغام ئۇنىڭغا تولۇق تەسەللى بېرىپ، خەزىنە، مال ـ مۈلۈك ۋە چارۋا ـ مال پىشكەشلىرى بىلەن بىللە خانىنىڭ ھۇزۇرىغا ئېلىپ كەلدى. بۇ جاھانگىر مىرزا ئىسان بۇغاخانىنىڭ قىزىدىن تۇغۇلغان ئوغۇل ئىدى. ئىسان بۇغاخانىنىڭ كىچىك ئىنىسى يۇنۇسخان سۇلتان سەئىدخانىنىڭ بوۋىسى ئىدى. مىرزا ئەبابەكر ئاقسۇنى ئالغان ۋاقتىدا، ئاقسۇ ئالاچە خانىنىڭ پايتەختى ئىدى. يۇقىرىدا بايان قىلىپ ئۆتۈلگىنىدەك، ئالاچە خانىنىڭ تۆتىنچى قىزى خەدىچە سۇلتان خېنىم مىرزا ئەبابەكرنىڭ قولىغا تۇتقۇن بولۇپ قالغانىدى. مىرز ئەبابەكر خەدىچە سۇلتان خېنىمنى ئەتىۋارلاپ ۋە ئېھتىرام بىلەن ساقلاپ، بالاغەت مەزگىلىگە يەتكەندە ئوغلى جەھانگىر مىرزىغا ئېلىپ بەرگەنىدى. بۇ خەدىچە سۇلتان خېنىم مۇشۇ چاغدا خان بىلەن دىدارلاشتى. خان خەدىچە سۇلتان خېنىم بىلەن ئاتىمۇ بىر، ئانىمۇ بىر بىرتۇغقان ئىدى.

ئەلقىسسە، خان جەھانگىر مىرزىغا ناھايىتى كۆپ ئىلتىپات ۋە ئىنايەتلەرنى قىلىپ، ئۇنى ئەزىز ۋە مۇكەررەم تۇتتى. مىسرا:

پۇتۇلمەسلەر ساڭا ھەرگىزكى بىرەئونىڭ گۇنەھىسىن.

---

① قۇرئان كەرىم، 6 ـ سۈرە، ئەنئام 164 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئۇيغۇر كىتاب توری
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى

خان ئۇنىڭ ئاتىسىنىڭ قىلغان گۇناھلىرى ۋە قەبىھ قىلمىشلىرىنى تەل - تۆكۈس كۆڭلىدىن چىقىرىۋېتىپ، جەھانگىر مىرزىنى ئۆزىنىڭ ئوغۇل - تۇغقانلىرىنىڭ مەرتىۋىسىگە چىقاردى، ئۇنىڭغا: «خەدىچە سۇلتان خېنىمنى ئالاھىدە ئالىي توي قىلىپ بەرمەك كېرەك» دەپ ۋەدە قىلىپ، يارلىق چۈشۈردى.

شۇ زېمىستانىنىڭ ئاخىرىدا يېڭىھىساردا بىر كېچىسى جەھانگىر مىرزىنى پۈتكۈل مۇلازىملىرى بىللە ئۆلتۈرۈپتۇ. كىمنىڭ ئۆلتۈرگەنلىكى ھېچ مەلۇم بولمىدى. خالايىق گۇمان بىلەن بۇ ۋەقەنى خىلمۇ خىل كىشىلەرگە باغلاپ قىياس قىلىشتى. تەگرى ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر.

مىرزا ئەبابەكرىنىڭ پەرزەنتلىرى كۆپ ئىدى. نەچچىلىگەن قابىل پەرزەنتلىرىنى ئۆزى ئازاب ۋە ئوقۇبەتلەر بىلەن ئۆلتۈرگەنىدى. قالغانلىرىنىڭ چوڭى جەھانگىر مىرزا ئىدى. ئۇنىڭ ئەھۋالى يۇقىرىدا زىكىر قىلىنىدى. ئۇنىڭ يەنە سۇلتان مەھمۇد مىرزا ئىبنى سۇلتان ئەبۇسەئىد مىرزىنىڭ قىزىدىن ئىككى ئوغلى بار ئىدى. بىرىنىڭ ئېتى تۇرانگىر مىرزا، يەنە بىرىنىڭ ئېتى بوستانگىر مىرزا ئىدى. مىرزا ئەبابەكر ئۆلتۈرۈلگەن زېمىستان ئاخىرلىشىپ، باھار مەزگىلدە تۇبەتكە كىشى ئەۋەتىپ، ئۇنىڭ ئەھلى ئايالىرى ئالدۇرۇپ كېلىندى. مىرزا ئەبابەكرىنىڭ ھەرەمى خانزادە بېگىمنى تاغام يەڭگە قاتارىدا نىكاھىغا ئالدى. تۇرانگىر مىرزا خانىنىڭ مۇلازىمىتىدە ئىدى. ئاقىۋەت سۇغا چۆكۈپ ئۆلدى.

ئەمما، بوستانگىر مىرزا تۇبەتتە ئانىسى ۋە قېرىنداشلىرىدىن ئايرىلىپ، يەركەنگە كەلمەي، كەشمىرگە بېرىپ، كەشمىردىن ھىندىستانغا باردى. بۇ ۋاقىتلاردا بابىر پادىشاھ تېخى ھىندىستاننى ئالمىغانىدى. بوستانگىر مىرزا ھىندىستاندىن قېچىپ، كابۇلغا باردى. گەرچە بوستانگىر مىرزا پادىشاھنىڭ تاغىسىنىڭ قىزىنىڭ ئوغلى بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ ئاتىسى مىرزا ئەبابەكرىنىڭ قىلمىشلىرىنىڭ يامانلىقى تۇپەيلىدىن، بابىر پادىشاھ ئۇنىڭغا ئىلتىپات قىلمىدى. ئۇ كابۇلدا تۇرالماي، ئىلاجسىز ھالدا بەدەخشانغا، مىرزاخانىنىڭ ھۇزۇرىغا باردى. مىرزاخان بوستانگىر مىرزىنىڭ ئاتىسى بىلەن بىر تۇغقان ئىدى، مىرزاخانمۇ مىرزا ئەبەكرىنىڭ ئاداۋىتى تۇپەيلىدىن تۇغقانلىقتىن يۈز ئۆرۈدى. شۇڭا، ئۇ يەردىنمۇ قېچىپ، ئۆزبېك شەيبانخان تەرەپكە باردى. سۆيۈنچەكخان ئۇنى: «بۇ بىر ئادەم بالىسى، ئۇنىڭغا ئىلتىپات ۋە ياخشىلىق قىلىش بىزنىڭ بوينىمىزدىكى زۆرۈرىيەت» دەپ، ئىززەت - ئىكرام قىلىپ، ئوبدان مۇھاپىزەت قىلدى. بوستانگىر مۇشۇ كۈنلەرگىچە ئەندىجان ۋە تاشكەنتتە ئىززەت ۋە ئىكرام بىلەن تۇرۇۋاتىتۇ. ئۇ قابىلىيىتى ۋە ياخشى خىسلەتلىرى بىلەن مەشھۇر.

(داۋامى كېيىنكى ساندا)

(مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىدە، كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)